

ute. Sven Estridsen's ancestry was hardly dubious (p. 95) he was the grandson of Knud the Great. Peter Carelli has argued that in the early eleventh-century Lund was the necropolis for a large part of Skåne, not all of it (p. 100); Visby was founded long before 1169 (p. 162), Adrian IV confirmed Eskil's primacy in Sweden in 1157, he did not found the archbishopric of Uppsala (p. 185). There was no civil war in England in the 1280s (p. 242), and Frederick II died in 1250, not 1254 (p. 244).

Many of these errors may be dismissed as unimportant, but such carelessness casts doubt on the worth of the large generalizations that are presented in this book.

Finally, the references are in many cases unhelpful or misleading. Almost all the texts are taken from translations (that are not always reliable), but references to the pages of these translations do not help readers who need to use other versions or even want to check editions of the original texts. Many of the references that do not note pages are equally unhelpful. Maitland 1955 (pp. 60, 231) is a reprint, unrevised, of a book that was first published in 1908, containing lectures written and delivered in Cambridge in 1888-89!

It is difficult to understand why the publisher agreed to produce this book; it will do great damage to the reputation of the History Institute in Copenhagen University.

Peter Sawyer

PER INGESMAN: Provisioner og processer. Den romerske Rota og dens behandling af danske sager i middelalderen. Aarhus Universitetsforlag, 2003. 829 sider. 398 kr.

Denne på begge måder vægtige disputats har et tofold sigte, dels at bidrage til en international udforskning af den romerske domstol, Rota Romana, dels at bidrage til at belyse den side af det danske senmiddelalderlige samfund, der angik forholdet til pavestolen i tiden op til Reformationen.

Den første del af disputatsen (s. 85-229) analyserer den romerske Rota, karakteriseret i midten af 1400-tallet som verdens førende domstol af pave Pius II (s. 15). Rotaen voksede frem ved det pavelige hof i årene omkring 1300 og blev en pavelig højesteret, som behandlede de mange retssager, der fandt vej først til Avignon og senere til Rom, ikke mindst sager om besættelse af gejstlige embeder. Besættelse af disse skulle i princippet ske ved, at menigheden, som kunne være et sogn (hvis det drejede sig om indsættelse af en præst) eller et kapitel (hvis

det det drejede sig om indsættelse af en biskop), valgte en af kandidaterne til embedet. I praksis var gejstlige embeder for vigtige til, at fyrster, adelsfolk eller højgejstlige kunne undlade at blande sig, hvad enten de havde patronatsret til embedet eller ej. Embeder på lavere niveau som sognepræst eller vikar kunne anvendes til at belønne trofaste tjenere eller give yngre sønner et underhold, embeder på højere niveau kunne bruges af den lokale fyrste til at sikre sig politisk støtte eller som belønning for samme. I senmiddelalderen blev gejstlige embeder, især ved domkapitlerne, i stigende grad brugt som aflønning for nøglepersoner i det voksende kongelige kancelli. Hvad angik biskopper, herunder ærkebiskopper, var det overmåde vigtigt for konge- eller fyrstemagten at kunne sikre sig, at disse embeder blev besat med mænd, som ville være tro støtter. Et gejstligt embede, der blev vakant, kunne derfor ofte forårsage en strid mellem en lokal kandidat og fyrstens kandidat. I 1300-tallet var der i stigende grad en tredje part, der blandede sig, nemlig paven, der i kraft af de såkaldte provisioner kunne besætte gejstlige embeder. Dette førte næsten uundgåeligt til retsstridigheder ved lokale og – også i stigende grad – kuriens domstole, ikke mindst Rotaen, hvor disse sager udgjorde størsteparten af retssagerne. Det var en torn i øjet på de lokale fyrster, at sager om besættelse af lokale gejstlige embeder blev ført ved pavens domstole, og bl.a. kong Hans skriver i 1499, at det er imod rigets privilegier og friheder, at dette sker, og at han snart selv vil komme til Ribe og dømme i en sag, som er appelleret til Rom. De mange konkordater, der i 1400-tallet blev indgået mellem fyrsterne og paven, drejede sig ikke mindst om, hvem der havde ret til at afsige endelig dom i disse sager. Dette mindskede dog ikke Rotaens arbejde i 1400- og begyndelsen af 1500-tallet. Den vedblev at være en vigtig domstol indtil Reformationen.

De dele af Rotaens arkiv, der endnu eksisterer, var kun delvis tilgængelige, da danske historikere i slutningen af 1800-tallet drog til Rom for at finde arkivalier vedrørende Danmark, hvilket udmøntede sig i den store kildeudgave *Acta pontificum Danica* (1904-43). Arkivet blev først i 1927 del af Vatikanarkivet. Da det overleverede materiale dér må suppleres med, hvad der kan findes i lokale arkiver, er udforskningen af Rotaens virke, især i senmiddelalderen, et fælles europæisk projekt, hvad der også tydeligt fremgår af disputatsen. Per Ingesman har flittigt læst, studeret og konfereret med europæiske forskere, der er i gang med lignende udforskning af retssager inden for deres geografiske område, og han knytter sin undersøgelse af de danske Rota-processer til denne forskning. Han bidrager ved at tilføje nyt om Rotaens funktion og retsudøvelse i perioden ud fra sine undersøgelser af det danske

materiale. Det skal indskydes, at litteraturlisten afslører, at Ingesman har udgivet og planlægger at udgive sin forskning i Rotaen på hovedsprogene, så den er tilgængelig for andre end dem, der kan læse dansk – et eksempel til efterfølgelse.

Af særlig interesse for danske forskere er gennemgangen s. 58ff af hele spørgsmålet om de pavelige provisioner i det »præbendemarked«, der eksisterede i senmiddelalderen, hvor efterspørgslen efter gejstlige embeder var større end udbuddet. Ingesman gør fint rede for, hvordan det pavelige provisionsvæsen – i moderne øjne en irrationel, fordyrende og vilkårlig indblanding i lokale affærer – skal tolkes ind i dets senmiddelalderlige sammenhæng, og han understreger med den nyere forskning, at provisorievæsenet ikke udelukkende skal ses negativt, hvad ældre forskere har haft tendens til at gøre. Som Ingesman påpeger (s. 59ff), var provisorievæsenet ikke udtryk for en bevidst politik fra pavens side for besættelse af embeder, men resultat af, at enkeltpersoner eller grupper ved kurien forfulgte deres egne interesser. Nok så væsentligt er, at en pavelig provision ikke var en udnævnelse til et embede, men en ret til et embede, en ret, der var baseret på de oplysninger, som ansøgeren havde givet. Disse oplysninger kunne så prøves ved en lokal domstol, og kun hvis de dér blev anerkendt, kunne indehaveren af det pavelige provisorium så besætte selve embedet. Dette forudsatte naturligvis, at der ikke var udenretlige forhold, der forhindrede embedsholdere i at tiltræde i embedet.

Den anden del af bogen (s. 231-489) behandler de danske processer for Rotaen, hvoraf størstedelen var beneficiesager, altså sager om provisorier til embeder. I dette afsnit går Ingesman virkelig i dybden i de enkelte sager, som dermed må siges at være udtømmende behandlet. Denne noget overvældende stofmængde kunne føre læseren i fare for at drukne i den, hvis det ikke var for de udmærkede sammenfatninger anbragt i slutningen af hvert afsnit og opsummeret i det afsluttende kapitel.

Ingemans analyser bringer meget nyt, men nok især megen klarhed over forholdet mellem kongemagt og kirke. Hans resultat af analysen (s. 295-317) af striden mellem Roskilde bispen og Sorø kloster 1489-93 er, at tidligere tiders konklusioner på grundlag af denne sag, nemlig at kirken i senmiddelalderen ikke kunne klare sine egne stridigheder, men måtte have kongen til at afgøre dem, ikke holder. Forholdet var det, at de dele af striden, der angik rent kirkelige sager, blev afgjort ved de gejstlige domstole, mens kongens indgriben var en mægling med henblik på at opnå et forlig mellem de to stridende gejstlige parter. I øvrigt var udfaldet af sagen, forlig mellem parterne frem for dom, helt

i Rotaens ånd. En af de vigtige retshistoriske pointer i afhandlingen er påvisningen af (s. 77f, 516, 521), at Rotaen helt bevidst har arbejdet på at tilvejebringe forlig snarere end at fælde domme. Dette bør retshistorikere have in mente, når danske forhold skal studeres, idet forlig jo sjældent optræder i det danske kildemateriale fra middelalderen, modsat fx det italienske, hvor notarialprotokoller vidner om mægling som meget anvendt instrument for konfliktløsning. Hvor historikeren sidder med dokumenter fra en dansk sag, der synes uafsluttet, skal det med i overvejelserne, at sagen kan være afsluttet ved forlig.

Sagen mellem Slesvigbispens Godske Ahlefeldt og sognepræst Didrik Brus fra Katharineheerd i Nordfriesland, der varede 1509-1516, og som blev ført dels ved lokale domstole, dels ved Rotaen, får også en gennemgribende behandling i bogen (s. 356-404). Det er den bedst dokumenterede af alle danske Rota-sager, men har tilsyneladende ikke været behandlet før, selvom det er en spændende historie i sig selv, med anklager for vold, mord og dokumentforfalskning. Dette kan skyldes, at sagen ikke involverer kongelige eller adelige, men er en sag mellem en gejstlig og hans overordnede. Sagen afslører ukendte sider af Rotaens virke og er derfor af interesse i denne forbindelse. Set fra Danmark kan man konstatere, at en udpræget lokal sag fandt vej til Rom og til kuriens domstole. Det var de færreste sognepræster, der havde viden og ressourcer til at føre sag for en så fjern domstol, men utænkeligt var det altså ikke.

Ingesman konstaterer dog, at Rotaen ikke primært fungerede som en højesteret for løsning af lokale beneficiestridigheder. Den typiske beneficiesag var en, der blev begyndt af folk ved kurien, ikke mindst danske kurialer. Derimod var Rotaen den sidste instans i de øvrige danske sager, der nåede frem til Rom, og som drejede sig om lokale stridigheder, der var appelleret til paven, når det syntes umuligt at nå en løsning ved lokale domstole, eller når sagen var af principiel karakter.

Perioden 1490-1525 opviser den største danske aktivitet ved Rotaen, hvilket er senere end fx de tyske Rota-processer, der toppede i første halvdel af 1400-tallet. Ingesman demonstrerer, at de danske processers vækst i den angivne periode skal ses i sammenhæng med det ovenfor omtalte »præbendemarked«, der flyttede sig til Danmark – og Skotland, der også i denne periode kan opvise mange processer om beneficier. Modsætningen var England, hvor kongen allerede i slutningen af 1300-tallet havde fået sat stop for pavelige provisioner. Interessen for de danske embeder i Europa steg, efterhånden som det blev sværere og sværere at opnå embeder i de tyske lande ved hjælp af pavelige provisioner. Dette betød dog ikke, at paven kunne komme på tværs af den danske

konges ønsker med hensyn til besættelse af de danske bispesæder og især ærkebispesædet. Der var snarere tale om samarbejde, hvor den danske konges ønsker med enkelte undtagelser blev fulgt, hvilket igen medførte, at provisorievæsenet kunne og blev udnyttet også af kongemagten i senmiddelalderen. Den utilfredshed, der kommer til udtryk fra den danske konges side med den pavelige indblanding, skyldes den konkrete sag og er ikke udtryk for en principiel modstand mod paven.

De danske processer ophørte brat i 1526, da Frederik 1. brød med Rom, men Ingesman argumenterer (s. 482f) for, at »præbendemarkedet« allerede på dette tidspunkt var ved at falde sammen, da andre og mere effektive veje til danske embeder end via pavelige provisioner dukkede op. Begivenhederne i 1526 accelererede blot denne proces.

Som det fremgår, er det en både grundig og omfattende gennemgang af emne og dokumenter, der kaster nyt lys både på den romerske Rota og på forholdet kirke og kongemagt i dansk senmiddelalder. Ingesman drager løbende konklusioner, så læseren ikke helt taber pusten og sigtet med afhandlingen. Alligevel mener denne anmelder efter endt læsning, at teksten kunne være strammet en hel del, uden at det var gået ud over den nødvendige detaljerede gennemgang af sagerne. Der er for mange overflødige gentagelser. Med en konklusion og sammenfatning i hvert kapitel er der ingen grund til at begynde nye kapitler med at opsummere det foregående kapitel og give en forsmag på, hvad der er i vente i det aktuelle kapitel. Helt galt går det i de to sidste kapitler, hvori der ustandselig henvises til andre kapitler samt til tidligere gennemgået sekundærlitteratur. I det næstsidste kapitel bliver der diskuteret og perspektiveret, især med henblik på de danske Rota-processer, hvorefter det meste gentages i det sidste kapitel, hvor afhandlingens hovedresultater sammenfattes og diskuteres for endelig at blive opsummeret i konklusionen. Disse to kapitler ville afgjort have vundet ved at blive smeltet sammen og strammet, så den udmærkede diskussion var blevet mere stringent – og uden noter, da læseren uden problemer kan finde den bagvedliggende tekst og dokumentation via den fylde indholdsfortegnelse.

Sproget er undertiden lidt vel selvhøjtideligt, og selvom det *majestatis pluralis*'ske »vi« kan være berettiget i et værk af denne type, kommer det let til at virke krukke og i længden irriterende. Den store detailrigdom og de mange gentagelser især i de sidste kapitler medfører mange henvisninger i fodnoterne til andre steder i teksten, som man ligeså godt kunne finde via indholdsfortegnelsen. Det tjener dog forfatteren til ære, at henvisningerne alle er udfyldt korrekt ved den endelige korrektur, så de fungerer.

Det er dog kun formelle indvendinger, der kan anføres. Indholdsmæssigt er det en vægtig bog, som bidrager både til dansk og europæisk historie i senmiddelalderen, og som med rette har indbragt sin ophavsmand den filosofiske doktorgrad.

Grethe Jacobsen

CHARLOTTE APPEL: Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark, I-II. Danish Humanist Texts and Studies, vol. 23, edited by Erland Kolding Nielsen, Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums Forlag. Disputats. København 2001. 1012 sider. 498 kr.

Denne disputats, som blev forsvaret på Roskilde Universitetscenter i juni 2001, er ikke bare stor og vægtig i sin fysiske natur (den vejer 2,7 kg). Den er også vægtig ved den videnskabelige fylde, hvormed den behandler de mange problemstillinger, der ligger gemt i titlens to begreber, læsning og bogmarked. Forfatteren fremhæver, inspireret af den nyeste bog- og læsehistoriske forskning i udlandet, at de to ting er sider af samme sag. Man kan ikke behandle læsefærdigheden uden viden om, hvilket læsestof der fandtes, og hvad der faktisk blev læst, og det ville synes lige så paradoksalt at behandle det »populære« bogmarked uden at tage stilling til, hvem der overhovedet kunne læse. Det forfatteren vil, er altså at skildre læsningens og bogverdens grundvilkår i 1600-tallets Danmark (s. 28). Dette siges i sammenhæng med hendes redegørelse for sine vigtigste inspirationskilder i det store udenlandske forskningsfelt, og det fremgår allerede heraf, at hun slutter sig til en moderne kulturhistorisk tradition, kendetegnet ved tværfaglighed og blik for emnernes sammenhæng i en bred, samfundsmæssig kontekst. Dette er vigtigt for forståelsen af både bogens hele anlæg og den måde, det store og komplekse kildemateriale behandles på.

Der er nok folk i Danmark, som har behandlet sider af disse emner, hvortil jo også hører undervisning og skoler, øvrighedens holdning til befolkningens læsefærdighed, herunder censur, bogproduktionens vilkår og muligheder, men dette er første gang, vi får en samlet, dybtgående undersøgelse af disse ting og ikke mindst samspillet mellem de nævnte og andre tilknyttede forhold. Forfattere til danmarkshistoriske samleværker har i vid udstrækning måttet føle sig frem om disse vigtige emner. Da jeg skrev første udgave af mit bind i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie om 1500-tallet (1989), skrev jeg forsigtigt om læsningen: »Det ser ud til at læsekyndigheden er begyndt at blive mere udbredt fra sidste halvdel af 1500-tallet«. Da 2. udgave kom i 2003, hav-